

Məmməd Səid Ordubadi yaradıcılığında tarixi hadisələrə ideoloji yanaşmalar

Nurana Əsədullayeva

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi, Azərbaycan.

E-mail: x_nura_x@list.ru

Annötasiya. Məqalədə 30-cu illər Azərbaycan ədəbiyyatında yaxın dövrün tarixi hadisələrinin təsvirində ideoloji yanaşmalar araşdırılır. Göstərilir ki, bu dövrün hadisələrini M.S.Ordubadi tarixi kontekstdə, yəni inqilabi prosesləri əks etdirmək yolunu tutur. Onun "Dumanlı Təbriz" (1933-1938), "Döyüşən şəhər" (1938), "Gizli Bakı" (1940) romanlarında tarixi hadisələr məhz bu istiqamətdə davam edir, inqilaba gətirən ictimai-siyasi proseslər, partiyaların mübarizəsi təsvir olunurdu. Özü də bu əsərlərdə tarixi hadisələr önə keçir, hadisələrin təsvirində tarixilik prinsipi əsas götürülürdü. Buna görə də M.S.Ordubadının obrazları müasirlərinin obrazlarından əsaslı şəkildə fərqlənirdi. Bu obrazların əksəriyyəti inqilabi prosesdə, ictimai-siyasi kontekstdə göstərilirdi. M.S.Ordubadi yaradıcılığında yaxın tarixi dövrü əks etdirən əsərlərdə hadisələrin obyektiv şəkildə təsvir edildiyini demək çətindir. Çünki tarixi roman janrı hələ kifayət qədər ədəbiyyatımızda işlənilmədiyindən müəyyən ədəbi təcrübə azlığı özünü göstərirdi. Başqa bir səbəb isə tarixi hadisələrə mövcud ideoloji çərçivədən baxılması idi. Bütün bunlar həm dövrün özünün obrazının, həm də ayrı-ayrı hadisələrin və şəxsiyyətlərin obrazının yaradılmasında subyektiv və ideoloji yanaşmalara gətirib çıxarmışdır.

Açar sözlər: Məmməd Səid Ordubadi, tarixi roman, hadisə, inqilab, ideoloji yanaşma

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 10.09.2020; qəbul edilib – 20.09.2020

Ideological approaches to historical events in the creative activity of Mammed Said Ordubadi

Nurana Asadullayeva

Doctor of Philosophy in Philology, National Museum of Azerbaijan

Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS, Azerbaijan.

E-mail: x_nura_x@list.ru

Abstract. In the article it is spoken about the ideological approaches in the description of historical events in the Azerbaijani literature of the 1930s. Mammed Said Ordubadi created literary works that illuminated the events of this period, in historical context. In his works the revolutionary processes in society were reflected. In novels "Foggy Tabriz" (1933-1938), "Fighting City" (1938), "Mysterious Baku" (1940), historical events, the socio-political processes that led to the revolution, the struggle of political parties were described. In fact, the main plot of these works connected with historical events was created according to historical principles. M.S.Ordubadi's literary images significantly differed from the images created by his contemporaries. Most of these images took part in the revolutionary process and in socio-political events. It is difficult to say that M.S. Ordubadi objectively described the events of that time. The reason was that the historical novel genre has not been developed in Azerbaijani literature and it was obviously seen the lack of certain literary practice. Another reason was that there was not any practice analyzing historical events from an ideological perspective. All this has led to subjective and ideological approaches in the creation of the images of the period, as well as the images of events and personalities.

Key words: Mammed Said Ordubadi, historical novel, event, revolution, ideological approach

Article history: received – 10.09.2020; accepted – 20.09.2020

Giriş / Introduction

30-cu illər Azərbaycan ədəbiyyatında yaxın dövrün tarixi hadisələrinin təsvirində ideoloji yanaşmalar onu birtərəfli şəkildə göstərməyi, faktlara çox zaman inqilabi prizmadan baxmağı şərtləndirirdi. Əgər 30-cu illərdə S.Rəhimov, M.Cəlil, Əbülhəsən hadisələri kollektivləşmə və yeniləşmə məstəvisində təsvir edərsə, M.S.Ordubadi tarixi kontekstdə, yəni inqilabi prosesləri əks etdirmək yolunu tuturdu. Onun "Dumanlı Təbriz" (1933-1938), "Döyüşən şəhər" (1938), "Gizli Bakı" (1940) romanlarında tarixi hadisələr məhz bu istiqamətdə davam edir, hadisələr kənddə deyil, şəhərdə baş verir və inqilaba gətirən ictimai-siyasi proseslər, partiyaların mübarizəsi təsvir olunurdu. Bu əsərlərdə tarixi hadisələr öna keçir, hadisələrin təsvirində tarixilik prinsipi əsas götürülürdü. Buna görə də M.S.Ordubadinin obrazları müasirlərinin obrazlarından əsaslı şəkildə fərqlənirdi. Bu obrazların əksəriyyəti inqilabi prosesdə, ictimai-siyasi kontekstdə göstərilirdi.

Əsas hissə / Main Part

"Dumanlı Təbriz" romanında hadisələr 1905-1911-ci illərdə İran ərazisində Təbriz şəhərində baş vermiş inqilab hərəkatının yaranması və inkişafı, "Döyüşən şəhər" və "Gizli Bakı" romanlarında isə Bakıda baş verən tarixi proseslər əks etdirilirdi. Əslində, Azərbaycanın 1918-1920-ci illər hadisələrini tarixi yəndən əks etdirən əsərlər çox az yazılmışdır. Bunun da müəyyən səbəbləri vardır. Hər şeydən əvvəl, tarixi hadisələri olduğu kimi təsvir etmək çox çətin idi, xüsusilə, yaxın dövrün hadisələrini. Çünki bu hadisələrin təsviri üçün mövcud ideologiya tərəfindən məlum "resept"lər verilir, süjet xətləri müəyyənləşdirilir. Bu "resept"lər içində sosialist inqilabi prosesini və onun varlığını təqdir etmək, xalqın milli istiqlal mübarizəsini əksinqləbəci statusda görmək, xalqlar dostluğu ideyasını yaşatmaq kimi xətlər başlıca yer tuturdu. Bu isə tarixi hadisələri olduğu kimi əks etdirmək demək idi və yazıcının bu istiqamətdən kənara çıxması yalnız fərdi istedadına bağlı idi. Əgər yazıcı özü kommunist ideologiyasını daşıyırsa, bu, yazıcı üçün əlavə öhdəlik demək idi. Bu mənada M.S.Ordubadinin yaxın tarixi hadisələrə müraciəti böyük risk hesab olunurdu. Lakin, yazıcı əsrin əvvəllərində başlayan tarixi hadisələrə sadiq qalmaq ənənəsinə xilaf çıxmasına baxmayaraq, inqilabi prosesi göstərmək üçün bu ücə romanı yazdı.

"Dumanlı Təbriz" romanında inqilabın Şimali Azərbaycandan Cənubi Azərbaycana-Təbrizə keçməsi prosesi göstərilir və hadisələr Əbülhəsən bəy-Nina, Əbülhəsən bəy-Səttarxan, Əbülhəsən bəy-Miss Hanna, Bağır xan və başqa inqilabçılar arasında cərəyan edir. Romanın əsas qəhrmanı Əbülhəsən bəy hadisələrin mərkəzində dayanır və onun ictimai-siyasi fəaliyyəti mövcud inqilabi nəzəriyyəyə əsaslanır. Əbülhəsən bəyin inqilabi düşməni isə müstəmləkəçilik siyasətini təmsil edən Miss Hannadır. Əbülhəsən bəylə Amerika səfirliyinin işçisi Miss Hanna arasında gedən mübarizə əsrin sonunda birincinin qələbəsi ilə başa çatır və Miss Hanna Təbrizi tərk edir. Yazıcının Təbriz inqilabının məqsəd və məramını özündə ehtiva edən Səttarxanın başçılıq etdiyi güclü bir xalq hərəkatını Rusiya inqilabına bağlamaqda məqsədi sosialist inqilabının coğrafiyasını genişləndirməkdir. Təbrizdəki milli azadlıq hərəkatının imperializmə və xarici hərbi müdaxiləyə, eləcə də müstəmləkə zülmünə qarşı qoyulması onun mahiyyətini tamamilə əcmirdi. Müəllif inqilabi proseslərin təsvirinə həddən çox yer verir, əksinqləbəci obrazlarını epizodik şəkildə yaradır, daha çox ideoloji təsvirlərə yer verir. Tədqiqatçı Nurida Bağirova müəllifin mövqeyini bu şəkildə qiymətləndirir: "Müəllif, hər şeydən əvvəl, çarizmin nökrəkçiliyini heç bir tərəddüd etmədən qəbul edən əksinqləbəcillərin iç üzünü açıq, onların satqın və məşəksiz simalarını nifrət və qəzəb hissi ilə damğalayır. Müəllifin böyük bir məhəbbətlə təsvir etdiyi həqiqi inqilabçılar isə bu məğlubiyyətə müvəqqəti bir hal kimi baxırlar" [3, s. 89].

"Dumanlı Təbriz" romanında yazıcı ideoloji obraz olaraq ən çox Miss Hanna üzərində dayanır. Onun obrazı əsasən Həsən bəylə münasibətlərində üzə çıxır. Əbülhəsən bəy bütünlüklə Marksın proletar inqilabi nəzəriyyəsi ilə silahlanmışsa, Miss Hanna Amerikanı-kapitalizmi təmsil edir. Onun fikrinə, bugünkü kapitalizm Marks dövrünün kapitalizmi olmadığını kimi, proletariati da həmin dövrün proletariati deyildir. Miss Hannanın inqilab haqqında dedikləri Əbülhəsən bəyin fikirlərindən daha məntiqli və inandırıcı görünür: "İşçi ölkəsində doğulmuş bir hərəkatı yuz faiz kəndli ölkəsi olan İranda təbii təbii etmək fikri nömkə yanlış, hətta gülünc və uşaqaçasına bir fikirdir. Hələ Rusiya kəndlisi ilə İran kəndlisi müqayisə etmək və barabar tutmağın özü də gülüncdür, çünki İran kəndlisi Rusiya kəndlisinə görə ibtidai olduğu kimi, səviyyəyə də onlardan bir neçə qat geridədir" [5, s.41-42]. Əbülhəsən bəy isə bütün müstəmləkə xalqları və dünya zəhmətkeşlərini azad edəcək bir qüvvə kimi proletariati görür. Doğrudur, Miss Hannanın bu siyasi baxışı Əbülhəsən bəyə olan şəxsi münasibətlərinə o qədər də təsir etmir, hətta bu münasibət onda sevgiyə, məhəbbətə çevrilir. O, Əbülhəsən bəyi bir inqilabçı kimi deyil, tacir, mədəni bir iranlı olaraq tanıyır. Onun Əbülhəsən bəyə münasibəti təbii və səfirdir, ona olan bu sevgisi İran inqilabına belə xidmət etməsini şərtləndirir. Onun haqqında Amerika konsuluna danışıq və konsulun Əbülhəsən bəyə yeni ticarət imkanları yaradacağı ilə bağlı söz alır. Lakin Əbülhəsən bəy Miss Hannanın "sevgi nəğmələri"ni yalnız ona görə dinləyir ki, ondan inqilabi məqsədlər üçün istifadə etsin. Miss Hannanın Amerika konsulluğunda gizli işlər şöbəsinin müdiri vəzifəsinə təyin olunması Əbülhəsən bəyin baş verən hadisələrdən xəbər tutmaq və tədbirlər görmək imkanlarını artırır. Bəzən Əbülhəsən bəy onun alman casusu olduğu qənaətinə gəlir, lakin bu fikir Hannanın verdiyi bir sənəd vasitəsilə aradan qalxır. Həmin sənəddən Hannanın alman-türk ordusu hərbi qoracağı ilə olaq saxlanması faktı aydınlaşır. Yazıcı Əbülhəsən bəylə Ninanın münasibətlərinə geniş yer verir və onların fikri, ideya birliyinin aralarındakı sevgini, məhəbbəti ülviləşdirməsini təqdir edir.

M.S.Ordubadinin "Dumanlı Təbriz" romanında tarixi hadisələr çoxşəxəlidir; buna görə də bu hadisələri olduğu kimi təsvir etmək, tarixi prinsipləri gözəmə müəllif üçün çətin olmuşdur. Bu, əsərdə təsvir olunan tarixi hadisələrə, yaradılan ideoloji obrazlara da öz təsirini göstərmişdir. Ədəbiyyatşünas Məsud Əlioğlu əsərdəki bu uyğunsuzluqları nəzərdə tutaraq yazır: "Dumanlı Təbriz"də macəracı-sentimental üslub bir tərəfdən realizmin zəifləməsi, digər tərəfdən də tarixi şəxsiyyətlərin və hadisələrin saxtalaşdırılması, lüzumsuz təfərrüatın artması hesabına romanın bədiiliyinə xeyli ziyan vermişdir" [4, s.368].

Bu cür uyğunsuzluqları M.S.Ordubadinin "Döyüşən şəhər" və "Gizli Bakı" romanlarında daha qabarıq görünür. Əslində, M.S.Ordubadinin yaxın tarixi hadisələrə bu cür təzliklə müraciət etməsi təqdir olunmalı idi. Çünki yazıcı özü bu hadisələrin içində olmuş, müşahidələr aparmış, gerçəkliyi ortaya çıxarmaq imkanı qazanmışdı. Yazıcının məqsədi də elə bu idi; yaxın tarixi hadisələrin xronologiyasını yazacağı romanlarda bədi gerçəkliklə əks etdirmək istəmişdir. Hətta ədəbiyyatşünas Y.Axundlunun yazdığına görə, müəllif bu hadisələri trilogiya şəkildə yazmağı qərara almış və arxivdəki materiallar da bunu göstərir: "Heç şübhəsiz, o, bu mövzuda gələcəkdə qələmə alacağı "Gizli Bakı", "Döyüşən şəhər" və "Dünya dəyişir" romanını artıq bədi təxəyyülündə çoxdan hazırlamışdı.

Müəllifin arxivdəki materialardan aydın olur ki, o, trilogiyayı yazmamışdan əvvəl mətbuat səhifələrinə diqqətlə nəzər yetirmiş, aylaqla arxivlərdə çalışmış, qocaman inqilabçıların xatirələrini, polis idarələrindən məlumatlarını və s. öyrənmiş... çoxlu materiallar toplamışdı" [1, s.64]. Lakin yazıcının "Dünya dəyişir" adlı əsəri yazılmamışdır. Yazılan "Gizli Bakı" və "Döyüşən şəhər" əsərləri 1918-1920-ci illəri əhatə edir. Bu illərin tarixi hadisələrinin sosialist inqilabi nöqteyi-nəzərindən təsviri, ideoloji obrazların yaradılması təkcə tarixi həqiqət prinsipinin pozulması deyil, həm də bütöv bir nəslin bu hadisələrə düşüncəsini yanlış şəkildə formalaşdırmaq demək idi. Bu monada hər iki romandakı ideoloji yanaşmalar, həmin dövrdə yazılan digər əsərlərdən daha çox milli düşüncəyə ziyan vurmuşdur. Çünki bu əsərlərdə təsvir olunan hadisələr milli azadlıq və müstəqillik mübarizəsi idi. Hər bir yazıcının tarixi hadisəyə münasibətində ideoloji meyildən uzaq durması, hadisələri olduğu kimi təsvir etməsi ən yaxşı yol ola bilər.

Həmin dövrdə bu cür tarixi hadisələrə münasibətdə tətbiq edilən model isə yazıçıya hadisələri olduğu kimi təsvir etməyə imkan verirdi.

"Gizli Bakı" romanında Cümhuriyyət dövründə Bakıda və ətraf rayonlarda baş verən hadisələr (inqilabi proseslər, bolşeviklərin hakimiyyət uğrunda mübarizəsi, istismarçı siniflərlə azınlıq kütlə arasında mübarizə, Xalq komissarları sovetinin yaranması, 26 Bakı komissarlarının xarici müdaxiləçilərin əli ilə öldürülməsi, müsavət, eser, menşevik, daşnak partiyalarının mübarizəsi və s.) əks etdirilir. Müəllif Neft Bakısını sənaye şəhəri ilə yanaşı, həm də bir inqilabi mübarizə şəhəri olaraq təsvir edir. Lakin müəllifin əsas diqqət proleter hərəkatını təsvir etməyə yönəlmiş, sinfi mübarizənin təsvirində fəhlə-kəndli sinfinin ağır vəziyyətdə olduğu düşüncəsini çatışdırır. Cəmiyyətdə bir-birinə qarşı duran siniflərin təsvirində fəhlələrin ağır həyat şəraiti və onların öz haqları uğrunda mübarizəsi təsvir olunur. Müəllif "Gizli Bakı"da gedən ictimai-siyasi mübarizənin təsvirini də verir. Bu təsvirlərdə həm həyat hadisələri, həm də bu mübarizənin konturlarına rast gəlmək olur. Bolşeviklərdən L.Ketsxoveli, P.Montinin inqilabçı obrazları vardır. L.Ketsxovelinin Bakıya gəlib "Borba" qəzeti çıxarması, burada gedən sinfi mübarizə bəzən bədii səviyyəyə belə qalxmamış, inqilab təbliğatına çevrilmişdir. Gürcülərin "Kvali" qəzeti ilə fəhlə sinfinin siyasi mübarizəsini əks etdirməsi Bakı ilə Tiflis arasında inqilabi əlaqəni göstərmək üçün lazım olmuşdur. Bəzən bu ictimai-siyasi təsvirlər köhnə Bakının ümumi mənzərəsi ilə uyğunluq təşkil edirdi. Neft sənayesi şəhərini yazıçı belə təsvir edirdi: "Alçaq daxmələrdən görünən sıxaq işıqlar, qırıq şüşəli pəncərələrdə saralıb sönən gözləri xatırladan beşlik lampalar, məzət gəlməçəli uçub hasarlar, qara, hisli divarlar, qapılıb qarşısında dayanıb aıla başçısını gözləyən qadınlar, bir dənə, bir sümükdən ibarət olan arıq, sıxaq fəhlə uşaqları gözə çarpdıqca mübarizənin nə üçün başladığını çox asan təsəvvür etmək olardı" [6, s. 33]. Yazıcının bu təsvirlərində həyatdan gələn və dövrün təbii mənzərəsini əks etdirən bir realizm vardır. Lakin bu realizm ictimai hadisələrin təsvirində özünü göstərmir. Yazıcının başı daha çox Pavlus, Jenya, Əsgər, Məmməd, Ayrapet kimi fəhlə-inqilabçı obrazlarını yaratmağa qarşılığında, əks mövqeyi yalnız ümumi şəkildə təqdim edir. Yazıçı burada sənaye burjuaziyasının ümumi obrazını yaradır. Yazıçı başa düşməklərdi; dövrün siyasi-ideoloji meyarları yaxın tarixə obyektiv yanaşmağa imkan verirdi. Görünür, buna görə də, hələ 60-cı illərdə yazılan "Azərbaycan sovet ədəbiyyatı tarixi" kitabında belə bu qusurları gizlətmək mümkün olmamışdır: "Gizli Bakı"da realizmin tələblərinə cavab verən və həyatdan gələn güvənlili bədii parçalar vardır. Bəs belə olduğu təzədə, müəllifin həqiqətə, realizmə istinad edən təbii səhnələri yaratmağa əz fikir verməsinə niyə izah etmək olar? Bu nöqsan, hər şeydən əvvəl müəllifin üslubundakı qeyri-müəyyənlikdən, varlığa yanaşmaq metodunda ardıcıl bir mövqə tutmamaqdan irəli gəlmişdir" [2, s. 33].

Əlbəttə, 60-cı illərin ədəbiyyatşünaslığının M.S.Ordubadinin bu əsərindəki qüsuru bu şəkildə bəsitləşdirməsinin əsasında əsas qüsuru gizlətmək tendensiyası dayanırdı. Əsas qüsurlar isə o idi ki, yaradıcı adamlara verilən mövcud sənaye xətti modeli həddən artıq ideoloji olduğundan yazıçı bədii konsepsiyaya əməl etməmiş və bu əsər inqilabçıların birtərəfli şəkildə təqdir etmək, əks qütbü isə əksinqilabçı kimi göstərmək tendensiyasına üstünlük vermişdir. Əslində isə müəllif ingilislərin Bakıya gəlməsini təsvir etməklə yanaşı, Cümhuriyyət qurucularının milli azadlıq və istiqlal uğrunda mübarizəsini də realıqla təsvir edər, Səntroqaspi hökumətinin təşkilinin, bolşeviklər əleyhinə çıxan müxtəlif siyasi partiyaların mübarizəsinin mahiyyətini olduğu kimi verirdi. Necə ki, qar hökumətinin Qafqazda xalqlar arasında törətdiyi milli qırğınları verə bilməmişdir. Yazıçı əsərdə bu hadisəyə müəyyən yer ayırmış, azərbaycanlı Rəzi Babayevin bir erməni tərəfindən öldürülməsini, eləcə də daşnakların əli ilə müxtəlif fitna-fəsadların törədilməsini qar hökumətinin siyasəti olaraq göstərirdi. Bu da təbii idi, "inqilab" a qədərki proseslərin təsvirində yazıcının tarixi hadisələrin təsvirində baxışında müəyyən sərbəstliklər verilmişdir.

Bu cəhətdən "Gizli Bakı"nın davamı olan "Döyüşən şəhər" əsərində də eyni tendensiya davam edir. Əsərdə sovet hakimiyyətinin yaranması, bolşevik inqilabının hazırlanması prosesləri və gediş təsvir olunur. Müxtəlif siyasi partiyaların hakimiyyət uğrunda mübarizəsinin təsvirində yazıçı yenə də bolşevikləri önə çəkmiş, bu mübarizəni daha çox xarici imperialistlərin Bakı neftini ələ keçirməsi uğrunda mübarizə kimi təqdim etməyə çalışmışdır. Maraqlıdır ki, romanda təsvir

olunan hadisələrin xronologiyası qısa bir dövr – 1918-ci il aprelin əvvəllərindən sentyabrın 15-ə qədər olan dövrü əks etdirir. Sentyabrın 15-i isə Qafqaz İslam ordusu tərəfindən Bakının bolşevik-daşnak qüvvələrindən təmizlənməsi və AXC-nin elan etdiyi paytaxta qovuşduğu gündür. Bundan sonrakı hadisələri yazıçı təsvir etməmişdir. Bunun da səbəbi məlumdur; əgər təsvir etsəydi, hər hansı bir cümhuriyyətin varlığından söz açmış olardı ki, bu da mövcud kommunist ideologiyasının prinsiplərinə uyğun gəlirdi.

Yazıcının əsərini "Döyüşən şəhər" adlandırması tamamilə qanunauyğundur və əsərdəki müxtəlif qüvvələrin mübarizəsini özündə ehtiva edir. Çünki burada bir çox qüvvələr mübarizə aparırdı; almanlar, ruslar, ingilislər, eləcə də bir çox siyasi qüvvələr – bolşeviklər, milli qüvvələr, daşnaklar, eserlər və s. Qafqaz İslam ordusunun Azərbaycanın milli maraqlarını təmsil etməsini alman, ingilis və rusların marağı ilə eyniləşdirmək olmazdı. Bu tarixdir, lakin bolşevik ideologiyası tarixə öz prizmasından baxırdı və buna görə də türk ordusunun Bakıya gəlməsi türkələrin burada maraqlarını ifadə etməsi kimi verilmişdir ki, bu da dövrün ideoloji baxışlarından irəli gəlirdi. Əlbəttə, bu dövr indi bizə aydın olsa da, hələ yazıçı üçün o qədər də aydın deyildi. Üstəlik kommunist ideologiyası bu dövrü özünə lazım olduğu şəkildə təqdim edirdi. Bu cəhətdən M.S.Ordubadinin ağır bir missiyanı öz üzərinə götürdüyünü demək mümkündür. Buradan yalnız tarixi həqiqətə sadiq qalmaqla çıxmaq olardı, lakin bu da sosialist realizmi yarıdıcılıq metodu ilə mümkün deyildi. Ona görə də M.S.Ordubadinin bu əsərində də bəzi ideoloji aynılıqlar yer verilmişdir. Məsələn, romanda ingilislərin Bakıya daxil olması onların çağırılması kimi təqdim edilir. Burada yazıçı daha çox, doğru olaraq, erməni daşnaklarından Araratyanın canfəşanlılığı qeyd edir. Araratyan erməni millətçilərinin və ya daşnakların tipik nümayəndəsi kimi verilir. Doktor Araratyan həm də 1905-07-ci illər azərbaycanlı qırğınlarının ən fəal iştirakçısıdır. O, Ənzəlidə ingilis komandanı Densterville görüşərək deyir: "Cənab general, Bakı çox zəngin şəhərdir. Germaniya və Türkiyənin marağını oyadan və bolşeviklərin öləm-məsləsinə təşkil edir. Arzu edirəm ki, Bakı şəhəri bizim qədim dostumuzun, hazırkı müttəfiqlərimizin əlində olsun" [7, s.258]. Bakıya daxil olan ingilis miralayını da Araratyan "xoş gördük bizim aski dostumuz", - deyə qarşılayır. Yazıçı ingilis komandanının Bakıya yalnız onun qara qızılı üçün deyil, həm də erməni daşnaklarının marağını qorumaq üçün gəldiyini göstərmək istəmişdir. İngilislərin Bakıya çağırılmasında daşnak Araratyanla birlikdə, milli burjuaziya nümayəndəsi Hacı Zeynalabdin Tağıyevin də adının hallandırılması isə tarixi yanlışlıq yoxdur. Ümumiyyətlə, romanda Hacı Zeynalabdin Tağıyev burjuaziya nümayəndəsi və imperializmin adamı kimi təsvir olunur. Tağıyevin Mərdəkandakı evinin qarargaha çevrilməsi faktı ilə onun xarici məstəmləkəçilərə yaxınlığı göstərilirdi. O, Tağıyevi dırmaq içində "millət atası", "millətin himayəçisi" olaraq görür və oxuculara bir cür tanıdır. Bütün bunlarla Tağıyevin öz kapitalını müdafiə etmək məqsədi güddüyünü demək istəyirdi. Səntroqaspi hökumətinin yozulması prosesini də dövrün tarixi faktları ilə əsaslandırmağa çalışırdı.

Maraqlı cəhət burasındadır ki, hər iki romanda 1918-ci il hadisələri təsvir olunsun da, müəllif iki hadisədən yan keçmişdir. Bunlardan biri ermənilərin azərbaycanlılara qarşı törətdiyi mart soyqırımıdır, ikincisi isə 26 Bakı komissarları haqqında heç nə yazmamışdır. Birinci məsələ, mövcud rəsmi ideologiyada daşnak-müsavət qarşılıqlarını olaraq verilir, yazıçı da epizodik olaraq bu şəkildə yanaşmışdır. Ancaq bunu təsvir etmək böyük cəsarət tələb edirdi. M.S.Ordubadinin ermənilərin iç üzünü açan obrazının daşnak kaskası altında da olsa, verilməsi realıqlı əks etdirirdi. Araratyan obrazı on qatımlı kimi verilmişdir. Bir ermənin Araratyanı dediyi sözlər isə mart soyqırımının təşkilatçıları və icracılarını nişan verir: "...mən ana-bacı hörməti güddüyüm Azərbaycan qadınlarının evini qarət etdim. Qarşıma süfrə açan qızları bir parça çörəyə möhtac qoydum, xəstəliyimdə başım üstündə oturanların başını kəsdim, kəndlörünü yandırdım. Namuslu və dinc ermənilərin də rahatlığını pozdum, daşnaklara qoşularaq milli müharibələrə yol açdım. İki millətin bir-birinə silah qaldırılmasına, bir-birini məhv etməsinə səbəb oldum" [7, s.276].

İkinci məsələ isə çox populyar idi; yəni bu dövrdən yazan bütün şair və yazıçılar, demək olar, Bakı komissarlarının həyatından bu və ya digər şəkildə bəhs etməyi lazım bildirdilər. Belə

vəziyyətdə M.S.Ordubadının həmin dövrdən bəhs edən əsərlərində o hadisəyə toxunmaması xeyli maraq doğurur. Ədəbiyyatşünas Y.Axundlunun bu məsələyə yanaşması həqiqətə uyğundur. "Romanda ("Döyüşən şəhər" nəzərdə tutulur - N.Ə.) Bakı komissarlarının fəaliyyəti geniş təsvir olunmamışdır. Bunun bir səbəbi, bəlkə də, müəllifin özünün yaradıcılıq sیرridir. Çox güman ki, Bakı komissarlarının əsl simasına yaxından bələd olan ədib o zaman onlar haqqında susmağı daha münasib bilmişdir. Romanda həbs edilmiş 26-ların Hindistana aparılacağı barədə ehtimal da fikrimizi təsdiqləyə bilər. Deməli, müəllif Bakı komissarlarının fəaliyyəti və aqibəti ilə bağlı ətraflı məlumata malik imiş" [1, s.68].

Əlbəttə, M.S.Ordubadi bu romanda çox çətin bir dövrə müraciət etmiş, xalqımızın tarixi taleyində mühüm rolunu alan bir dövrün hadisələrini qələmə almışdır. Yaxın tarixi hadisələrə dəyərli təhlil etməyin çətinliyi bir yana, həm də bu hadisələrə mövcud ideologiya baxımından yanaşması bir çox məsələlərin ideoloji təsvirinə gətirib çıxarmışdır. Bu yanaşma yazıçının burada təhlil etdiyimiz hər üç əsərində özünü buruza verir. Bu işə tarixi həqiqətlərin təhrif edilməsi, ədəbiyyatın rəsmi ideologiyasının rəpörünə çevrilməsi demək idi. Y.Axundlu haqlı olaraq bu yanaşmaya qarşı çıxaraq yazır: "M.S.Ordubadının özü də tarixi həqiqətləri təhrif etdiyini bilməmiş deyildi. Çünki hər şeydən öncə, uzaq keçmişdən yox, müasiri olduğu hadisələrdən, yaşadığı günlərdən bəhs edir. Bizcə hakim ideologiyamızın təsiri və tələbinə uyğun olaraq inqilabi hərəkət tarixinin bir çox məqamda bədiilikdən uzaq, quru, sönük təsvirini müəllif özü hiss etdiyindən ki, əsəri müəyyən qədər oxunaqlı etmək üçün hər iki romanda inqilabi hadisələrdən çox, sevgi macəralarına geniş yer vermişdir" [1, s.70].

Nəticə / Conclusion

Beləliklə, M.S.Ordubadi yaradıcılığında yaxın tarixi dövrü əks etdirən əsərlərdə hadisələrin obyektiv şəkildə təsvir edildiyini demək çətindir. Bunun bir neçə səbəbi var idi. Birincisi, tarixi roman janrı hələ kifayət qədər ədəbiyyatımızda işlənilmədiyindən müəyyən ədəbi təcürübə azlığı özünü göstərirdi. İkincisi, tarixi hadisələrə mövcud ideoloji çərçivədən baxır və bu şəkildə də təsvir edirdi. Üçüncüsü, dövrün özü mürəkkəb olduğundan yazıçının bu dövrə subyektiv baxışı da yanlış ola bilərdi. Dördüncüsü, M.S.Ordubadi özü bolşevik olduğundan və uzun bir partiyalı yol keçdiyindən hadisələrə əsasən və prizmada baxırdı. Bütün bunlar həm dövrün özünün obrazının, həm də ayrı-ayrı hadisələrin və şəxsiyyətlərin obrazının yaradılmasında subyektiv və ideoloji yanaşmalara gətirib çıxarmışdır.

Ədəbiyyat / References

1. Axundlu Y. Seçilmiş əsərləri. 3 cildə, II c. Naxçıvan, Əcəmi, 2013.
2. Azərbaycan sovet ədəbiyyatı tarixi. 2 cildə, I c. Bakı, Elm, 1967.
3. Bağrova N. M.S.Ordubadi və tarixi roman janrı. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1968.
4. Əlioğlu M. Darıxan adamlar (Seçilmiş əsərləri). Bakı, Təhsil.
5. Ordubadi M.S. Dumanlı Təbriz. III kitab. Bakı, Azərənşər, 1938.
6. Ordubadi M.S. Əsərləri. 8 cildə, VI c. Bakı, Azərənşər, 1965.
7. Ordubadi M.S. Gizli Bakı. Bakı, Azərənşər, 1940.

Идеологический подход к историческим событиям в творчестве М.С.Ордубади

Нурана Асадуллаева

Доктор философии по филологии

Национальный музей азербайджанской литературы имени Низами Гянджеви НАНА, Азербайджан.

E-mail: x_nura_x@list.ru

Резюме. В статье исследуется проблема идеологического подхода в описании исторических событий 1930-х годов в азербайджанской литературе. В творчестве М.С.Ордубади события и революционные вехи того периода описаны на основе исторических событий. В романах «Туманный Тебриз» (1933-1938), «Воюющий город» (1938), «Тайный Баку» (1940) описываются исторические события и общественно-политические процессы, приведшие к революции. Фактически, в этих произведениях освещаются реальные исторические события. По этой причине образы, созданные М.С.Ордубади, существенно отличались от образов, созданных его современниками. Большинство героев его произведений участвовали в революционных процессах и социально-политических событиях тех лет. Нельзя с уверенностью утверждать, что М.С.Ордубади в своем творчестве абсолютно объективно описал события того исторического периода. Одной из причин этого является то, что жанр исторического романа не получил должного развития в азербайджанской литературе в те годы и поэтому естественно, что в произведениях прослеживается определенное отсутствие литературной практики. Другой причиной было то, что исторические события тех лет описывались сквозь призму определенных идеологических рамок и ограничений. Все это привело к возникновению идеологического подхода в творчестве писателя и созданию субъективных образов и изображений отдельных событий и личностей.

Ключевые слова: М.С.Ордубади, исторический роман, событие, революция, идеологический подход